TARBIYA FANIDA SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA VAZIYATLI MUHOKAMANI TASHKIL ETISH MEXANIZMI

Jo‘raboyev Baxromjon Baxtiyor o‘g‘li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, mustaqil tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA

Tezisning maqsadi Tarbiya darsida sun'iy intellekt (SI) yordamida tayyorlangan vaziyatlarni pedagogik tekshirish, muhokama qilish va mustaqil dalillashni baholash mexanizmini asoslashdir. Nazariy manbalarni maqsadli qiyoslash va pedagogik loyihalash asosida "maqsad — mazmunni tekshirish — muhokama — mustaqil ko‘chirish — tuzatish" sikli taklif etildi. Uni 8-sinf uchun moslashtirishga mo‘ljallangan 45 daqiqalik ssenariy va uch mezonli rubrika orqali qo‘llash tartibi ko‘rsatildi. Baholash obyekti o‘quvchining shaxsiyati emas, muayyan javobdagi dalillash sifatidir. Ish nazariy-metodik xarakterga ega; ssenariy va rubrikaning samaradorligi empirik tekshirilmagan.

Kalit so‘zlar: *Tarbiya fani, sun'iy intellekt, vaziyatli muhokama, tashkiliy-pedagogik mexanizm, dalillash, formativ baholash.*

Tarbiya darsidagi vaziyatli muhokama o‘quvchidan qaror bildirish bilan birga uning sababini va boshqa ishtirokchilarga ta'sirini tushuntirishni talab qiladi. Generativ SI muqobil matnlar tayyorlashga yordam berishi mumkin. Biroq matnning ravonligi uning tarbiyaviy jihatdan maqbulligi yoki dars maqsadiga mosligini kafolatlamaydi. Asosiy muammo SI mahsulotini o‘quvchining mustaqil fikrlashini saqlaydigan dars faoliyatiga aylantirish tartibini belgilashdir.

Tadqiqot savoli: SI yordamida tayyorlangan vaziyatlar bilan ishlashda mazmunni tekshirish, pedagogik qaror va mustaqil dalillashni baholash qanday o‘zaro bog‘lanishi kerak? Maqsad shu bog‘lanishni tushuntiradigan tashkiliy-pedagogik mexanizm va uni qo‘llash tartibini taklif qilishdir. Tadqiqot doirasi raqamli muloqotdagi mas'uliyatga oid bitta metodik ssenariy bilan chegaralanadi; u fan dasturidagi rasmiy mavzu yoki mavjud dars ishlanmasi sifatida taqdim etilmaydi.

Ishda oltita manba maqsadli tanlandi: o‘qituvchi faoliyatidagi SI imkoniyatlari [1], o‘qituvchi ishtirokidagi vosita loyihalash [2], formativ baholash [3], SI ni etik integratsiya qilishga oid pedagog bilimi [4], maktabdagi pedagog aralashuvi [5] va generativ SI bo‘yicha ta'limiy yo‘riqnoma [6]. Bu tanlov tizimli adabiyotlar sharhi emas. Ochiq matnlar va annotatsiyalardan mavzuga tegishli qoidalar ajratilib, ular

“vazifa — qaror vakolati — kuzatiladigan mahsul” mezonida qiyoslandi; keyin dars sikli va baholash tavsiflariga aylantirildi. Ishtirokchilar jalb qilinmadi, statistik tahlil bajarilmadi.

Celik va hammualliflar SI imkoniyatlarini rejalashtirish, amalga oshirish va baholash bilan bog‘laydi [1]. Holstein va hammualliflar tahliliy vositani o‘qituvchilar bilan birga loyihalash jarayonini yoritadi [2]. Bu ishlar vosita funksiyasini pedagog faoliyati bilan bog‘lashga tayanch beradi, ammo Tarbiya fani uchun tayyor samaradorlik dalili bo‘la olmaydi. Intelligent-TPACK yondashuvi [4] va UNESCO qo‘llanmasi [6] mazmunni tekshirish, inson vakolati va ma’lumotlardan ehtiyotkor foydalanish talablarini nazariy asoslashga xizmat qiladi.

Lee 2026-yilgi tizimli sharhida 2016–2025-yillarga oid 29 tadqiqotni tahlil qilgan. Shundan 11 tasi matematika, 9 tasi tabiiy fanlar, STEM va biologiya, bittasi character education yo‘nalishiga tegishli [5]. Oxirgi yo‘nalish O‘zbekistondagi Tarbiya fani bilan aynan bir xil emas. Shu bois tezis fan doirasidagi samaradorlikni tasdiqlashga emas, keyin tekshiriladigan metodik yechim ishlab chiqishga qaratildi.

Mualliflik hissasi “maqsad — mazmunni tekshirish — muhokama — mustaqil ko‘chirish — tuzatish” siklini vazifalar va baholash dalillari bilan bog‘lashdan iborat. Maqsad bosqichida kuzatiladigan faoliyat belgilanadi. Tekshirish bosqichida o‘qituvchi SI yaratgan matnni qabul qiladi, qayta ishlaydi yoki rad etadi. Muhokamada o‘quvchi muqobil qarorlarni asoslaydi. Ko‘chirish bosqichida boshqa vaziyatga yordamsiz yechim beradi. Tuzatish bosqichida javobdagi qiyinchilik keyingi topshiriq yoki yordam turini belgilaydi. Sikl o‘qituvchining yakuniy baholash vakolatini saqlaydi.

Mexanizmning ish qoidasi aniq: o‘quvchi oqibatni faqat nomlab, uning sababini tushuntirmasa, pedagog tayyor yechim bermay, “Bu harakat kimga va qanday ta’sir qiladi?” savolini qo‘llaydi; o‘quvchi esa javobini qayta asoslaydi. O‘zgartirilgan javob keyingi pedagogik qaror uchun dalil bo‘ladi. Bu tartib Black va Wiliam yoritgan formativ baholash mantiqiga tayanadi [3]; besh bo‘g‘inli sikl esa mazkur tezisning konseptual taklifidir.

Ssenariy 8-sinfga moslashtirish uchun taklif etiladi; bu yosh guruhida sinov o‘tkazilgani bildirilmaydi. Mavzu — “Guruh chatida mas’uliyatli muloqot”. O‘qituvchi darsdan oldin SI bilan ishlaydi va tekshirilgan matnlarni qog‘ozda yoki ekranda beradi. O‘quvchining shaxsiy akkaunti, real yozishmalari va shaxsini aniqlovchi ma’lumotlar talab etilmaydi. Matnni qabul qilish shartlari: maqsadga moslik, sodda til, shaxsga nisbatan kamsituvchi bahoning yo‘qligi, dalillashga imkon va vaziyat tafsilotlarining izchilligi.

Shartli vaziyat: sinf chatiga o‘quvchining roziligisiz uning surati yuborildi; u suratni olib tashlashni so‘radi. Bir ishtirokchi buni hazil deb izohlaydi, boshqasi so‘rovni hisobga olib suratni o‘chirish kerakligini aytadi. Savollar: qanday yo‘l

tutasiz; qaroringizning asosi nima; bu qaror ishtirokchilarga qanday ta’sir qiladi? Ikki fikr muhokama materiali sifatida beriladi, teng darajada maqbul yakuniy javob deb belgilanmaydi. Mazkur vaziyat muallif tuzgan misoldir.

Muallif taklif etgan dars ketma-ketligi

Vaqt	O‘quvchi faoliyati	Qayd etiladigan mahsul
5 daqiqa	Maqsad, vaziyat va mezonlarni aniqlashtirish	Topshiriqning tushunilganligi
7 daqiqa	Qaror, asos va oqibatni mustaqil yozish	Boshlang‘ich javob
10 daqiqa	Guruhda ikki fikrni dalil asosida qiyoslash	Muqobil fikrga munosabat
8 daqiqa	Pedagog savoli asosida javobni qayta ishlash	Asoslangan tuzatish
10 daqiqa	Shaxsiy xabarni ruxsatsiz tarqatishga oid yangi vaziyatni yordamsiz tahlil qilish	Mustaqil yakuniy javob
5 daqiqa	Qaysi fikr va nima sababli o‘zgarganini tushuntirish	Refleksiya va keyingi yordam ehtiyoji

Jami vaqt 45 daqiqa. Boshlang‘ich va yakuniy javoblar bir xil uch savol asosida olinadi, ammo vaziyat tafsiloti o‘zgaradi. Ularning murakkabligi ekspert ko‘rigi va kichik sinovda moslashtirilishi kerak. Matnning teng murakkabligi tekshirilmaguncha ball farqini to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘quv o‘sishi sifatida talqin qilish mumkin emas.

Rubrika uch mezondan iborat. Qarorning asoslanganligi: 0 — sabab berilmagan; 1 — umumiy sabab aytilgan; 2 — sabab vaziyatdagi aniq holatga bog‘langan. Oqibatni tushuntirish: 0 — oqibat yo‘q; 1 — oqibat nomlangan; 2 — harakat bilan oqibat o‘rtasidagi bog‘lanish izohlangan. Boshqa nuqtayi nazarni hisobga olish: 0 — faqat o‘z qarashi; 1 — boshqa tomon eslatilgan; 2 — boshqa tomonning manfaati yoki e’tirozi qarorni asoslashda muhokama qilingan. Boshqa fikrni hisobga olish u bilan rozi bo‘lishni anglatmaydi.

Har bir javobning jami tavsifiy bali 0–6 oralig‘ida bo‘ladi. Ball o‘quvchining axloqiy qadrini, xulqini yoki barqaror shaxsiy sifatini o‘lchamaydi. Masalan, shartli “O‘chirish kerak, chunki bu noto‘g‘ri” javobida sabab umumiy, oqibat va boshqa tomon qarashi berilmagan: ushbu rubrika bo‘yicha 1 + 0 + 0 = 1 ball. Pedagog oqibat va rozilik masalasini aniqlashtiruvchi savol beradi. Bu real o‘quvchi ma’lumoti emas, baholashni tushuntirish uchun keltirilgan namuna. Rubrika hali validatsiya qilinmagan.

SI ning bu ssenariydagi vazifasi darsdan oldingi matn variantlarini yaratish bilan chegaralanadi. O‘quv natijasi bilan birga o‘qituvchining tayyorlash va tekshirishga sarflagan jami vaqti ham baholanishi kerak. Tezroq matn olishning o‘zi darsga tayyorlanish vaqti kamayganini bildirmaydi. Xuddi shuningdek, oddiy oldin–keyin ball farqi SI ta’sirini ajratmaydi: guruh muhokamasi, pedagog savoli va vaziyat murakkabligi ham natijaga ta’sir qiladi.

Keyingi tekshirish uchun ikkala sharoitda maqsad, vaqt, muhokama tartibi va rubrika bir xil saqlanishi taklif etiladi; farq materialning SI yordamida yoki SI siz tayyorlanishida bo‘ladi. Bir xil yakuniy matn tarqatilsa, o‘quv natijasidagi farqni

matnning tayyorlanish usuliga bog‘lash uchun asos qolmaydi. Shu sababli tajriba avvalo tayyorlash usulining vaqt va ekspert baholagan material sifatiga ta’sirini, keyin shu materiallarning mustaqil dalillash bilan aloqasini alohida tekshirishi kerak.

Rubrikani dastlab ikki mustaqil baholovchi bir xil, shaxssizlantirilgan javoblar to‘plamida qo‘llaydi. Mezonlar kesimida baholar mosligi va kelishmovchilik sabablari tahlil qilinib, noaniq tavsiflar aniqlashtiriladi. Guruh sharoiti baholovchilarga oshkor qilinmasligi maqsadga muvofiq. Asosiy cheklovlar — mahalliy sinovning yo‘qligi, rubrikaning tekshirilmagani va bitta mavzu bilan chegaralanganlik. Shu sababli mexanizmning pedagogik samaradorligi ochiq tadqiqot masalasi bo‘lib qoladi.

XULOSA

Tarbiya darsida SI bilan ishlashni maqsad, mazmun tekshiruvi, muhokama, mustaqil ko‘chirish va tuzatish o‘rtasidagi qarorlar sikli sifatida tashkil etish taklif qilindi. Nazariy-metodik natija — pedagog vakolatini saqlagan besh bo‘g‘inli sikl, 45 daqiqalik ssenariy va dalillashning uch mezonli tavsifidir. Ular dissertatsiyaning tashkiliy-pedagogik mexanizmlar hamda SI dan foydalanish tamoyillariga oid nazariy qoidalarini fan misolida aniqlashtiradi. Amaliy samaradorlik haqidagi xulosa esa material sifati, o‘qituvchi vaqti va mustaqil javoblarni alohida o‘rganadigan tekshiruvdan keyin chiqarilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] Celik, I., Dindar, M., Muukkonen, H., & Järvelä, S. (2022). The Promises and Challenges of Artificial Intelligence for Teachers: a Systematic Review of Research. TechTrends, 66, 616–630.
DOI: 10.1007/s11528-022-00715-y

[2] Holstein, K., McLaren, B. M., & Aleven, V. (2019). Co-Designing a Real-Time Classroom Orchestration Tool to Support Teacher–AI Complementarity. Journal of Learning Analytics, 6(2), 27–52.
DOI: 10.18608/jla.2019.62.3

[3] Black, P., & Wiliam, D. (2009). Developing the theory of formative assessment. Educational Assessment, Evaluation and Accountability, 21, 5–31.
DOI: 10.1007/s11092-008-9068-5

[4] Celik, I. (2023). Towards Intelligent-TPACK: An empirical study on teachers’ professional knowledge to ethically integrate artificial intelligence (AI)-based tools into education. Computers in Human Behavior, 138, 107468.
DOI: 10.1016/j.chb.2022.107468

[5] Lee, H. (2026). Teacher intervention in K-12 AI-based instruction: a systematic review of processes, strategies, and effects. Smart Learning Environments, 13, 35.

DOI: 10.1186/s40561-026-00461-1

[6] Miao, F., & Holmes, W. (2023). Guidance for generative AI in education and research. Paris: UNESCO.

DOI: 10.54675/EWZM9535